

УДК 364.63-027.23

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.35.02>

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ТА НАСИЛЬСТВУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пархоменко Марина Миколаївна,

orcid.org/0000-0001-6993-6534

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права
(Державний вищий навчальний
заклад «Донецький національний
технічний університет», м. Дрогобич,
Львівська обл., Україна)

Довгопола Анна Романівна,

orcid.org/0009-0008-6801-4245

студентка

(Державний вищий навчальний
заклад «Донецький національний
технічний університет», м. Дрогобич,
Львівська обл., Україна)

Стаття присвячена аналізу домашнього насильства як складного соціального явища, зокрема в контексті його проявів під час військового конфлікту в Україні. Висвітлено основні форми насильства – фізичне, психологічне, сексуальне та економічне, – а також їх соціокультурне коріння, пов'язане з гендерними стереотипами і патріархальними структурами та поведінкою, яка є постійною.

У роботі досліджується правове регулювання запобігання домашньому насильству в Україні, зокрема з урахуванням Стамбульської конвенції, яку Україна ратифікувала у 2022 році, а також різних законів та нормативно-правових актів. Важливу роль у протидії домашньому насильству відіграє законодавство, яке класифікує такі дії як кримінальні правопорушення, а також підлягають адміністративній відповідальності. Наголошується важливість антикризових заходів, таких як створення кризових центрів, гарячих ліній та впровадження негайних дистанційних юридичних механізмів. Визначено особливу уразливу категорію – внутрішньо переміщені особи (ВПО). Оскільки така вразливість збільшує ризик насильства, тому що ВПО часто змушені жити в переповнених тимчасових притулках або у чужих родин, де можуть виникати конфлікти та агресія. Також розглянута роль алкоголізму як фактора, що загострює проблему насильства.

Статистичні дані в Україні демонструє зростання кількості зареєстрованих випадків домашнього насильства, особливо в умовах війни. У 2023–2024 роках кількість заяв до правоохоронних органів сягнула сотень тисяч. Офіційна статистика також показує зростання кількості кримінальних проваджень, що свідчить про підвищену увагу правоохоронців до цієї проблеми. Тому, це зумовлює необхідність оновлення правових механізмів та посилення соціальної підтримки. Автори акцентують на важливості довгострокових заходів після завершення війни для запобігання ескалації насильства та соціальної деградації.

Стаття є закликом до комплексного підходу в боротьбі з домашнім насильством, включаючи оновлення законодавства, спеціальні заходи для всіх людей, а особливо ВПО, розширення доступу до допомоги та постійний моніторинг ситуації. Усі заходи повинні бути спрямовані не лише на оперативну підтримку постраждалих, але й на довгострокове вирішення проблеми через зміну суспільних стереотипів, посилення відповідальності кривдників і забезпечення реабілітації для осіб із залежностями.

Ключові слова: домашнє насильство, Стамбульська Конвенція, правове регулювання, внутрішньо переміщені особи(ВПО), антикризові заходи, моніторинг, звітність, алкоголізм, допомога постраждалим.

PREVENTION AND COUNTERACTION OF DOMESTIC VIOLENCE AND VIOLENCE IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW

Parkhomenko Marina Mykolaivna,
orcid.org/0000-0001-6993-6534
Candidate of Law Sciences, Docent,
Docent of the Department of History
and Law
(State Higher Education Establishment
«Donetsk National Technical University»,
Drohobych, Lviv region, Ukraine)

Dovhopola Anna Romanivna,
orcid.org/0009-0008-6801-4245
Student
(State Higher Education Establishment
«Donetsk National Technical University»,
Drohobych, Lviv region, Ukraine)

The article focuses on analyzing domestic violence as a complex social phenomenon, particularly in the context of its manifestations during the military conflict in Ukraine. The main forms of violence—physical, psychological, sexual, and economic—are highlighted, alongside their sociocultural roots linked to gender stereotypes, patriarchal structures, and enduring behavioral patterns.

The paper examines the legal regulation of domestic violence prevention in Ukraine, including the Istanbul Convention, which Ukraine ratified in 2022, as well as various laws and regulations. Legislation plays a crucial role in combating domestic violence by classifying such actions as criminal offenses and subjecting them to administrative liability. The importance of crisis measures, such as establishing crisis centers, hotlines, and immediate remote legal mechanisms, is emphasized.

A particularly vulnerable group is identified: internally displaced persons (IDPs). Their vulnerability increases the risk of violence, as they often live in overcrowded temporary shelters or with host families, where conflicts and aggression may arise. The role of alcoholism as a factor exacerbating violence is also discussed.

Statistical data in Ukraine indicate a rise in the number of registered cases of domestic violence, particularly under wartime conditions. In 2023–2024, the number of reports to law enforcement agencies reached hundreds of thousands. Official statistics also show an increase in criminal proceedings, reflecting greater attention from law enforcement to this issue. Therefore, the need for updated legal mechanisms and enhanced social support is evident.

The authors emphasize the importance of long-term measures to prevent the escalation of violence and social degradation after the war ends. The article calls for a comprehensive approach to combating domestic violence, including legislative updates, specialized measures for all people—especially IDPs—expanded access to assistance, and continuous monitoring of the situation. All measures should aim not only at providing immediate support to victims but also at addressing the issue in the long term by changing societal stereotypes, increasing accountability for offenders, and ensuring rehabilitation for individuals with dependencies.

Key words: domestic violence, Istanbul Convention, legal regulation, internally displaced persons (IDPs), crisis-response measures, monitoring, reporting, alcoholism, victim assistance.

Постановка проблеми. Домашнє насильство має складне коріння, що включає поєднання різноманітних факторів, які створюють середовище, де насильство стає можливим і навіть частим явищем. Ці фактори охоплюють як особистісні, так і соціальні аспекти, що впливають на поведінку людей та взаємодію у сім'ї. Проблема домашнього насильства, особливо в умовах війни, є серйозною і часто недооціненою. Військові конфлікти підвищують вразливість жінок, чоловіків та особливо дітей до сімейного насильства з низки причин. По-перше, стрес і тривога, що супроводжують війну, загострюють напругу в сімейних стосунках. Невизначеність майбутнього, економічна нестабільність і втрата близьких людей часто призводять до зростання агресії в родині. По-друге, жертвам насильства загалом важко звернутися за допомогою до правоохоронних органів та громадських організацій, а під час збройного конфлікту, зокрема, через обмежений доступ. По-третє, воєнні конфлікти сприяють зміцненню культурних і соціальних норм, які виправдовують насильство в сім'ї як спосіб контролю або покарання, що посилює ризик для постраждалих.

Тому ефективна підтримка жертв домашнього насильства в умовах війни потребує всебічного підходу, у тому числі гуманітарну допомогу, правовий захист, освітні кампанії та зміну культурних уявлень суспільства щодо насильства в сім'ї. Правова система має активно долучатися до вирішення цієї проблеми. Необхідний науковий аналіз різних аспектів домашнього насильства для розробки ефективних програм боротьби з цим деструктивним явищем.

Стан дослідження. Чимало вчених, як теоретико-правового, так і галузевого спрямування, вивчали правове регулювання домашнього насильства, серед яких О. Гумін, Н. Оніщенко, Д. Белов, І. Жаровська та інші. Однак це питання потребує розгляду в контексті окремих сфер. В Україні вже досліджено причини домашнього насильства та заходи кримінально-адміністративної боротьби з ним, але розуміння його специфічних проявів залишається актуальним. Особливо важливим для наукового аналізу є вивчення проблем домашнього насильства в умовах війни.

Метою статті є дослідження проблеми домашнього насильства під час війни, аналіз статистики та законодавства, розкрити проблеми реалізації правових механізмів захисту жертв насильства під час війни.

Виклад матеріалу дослідження. Домашнє насильство є соціальним явищем, яке характеризується регулярним застосуванням фізичної, психологічної, сексуальної або економічної агресії в сімейних або близьких стосунках. Воно має глибоке соціокультурне коріння, часто пов'язане з патріархальними структурами, де один із партнерів, зазвичай чоловік, здійснює контроль та владу над іншими членами сім'ї. Домашнє насильство не є одиничним чи випадковим актом, а радше постійною поведінкою, спрямованою на встановлення домінування та підкорення постраждалої сторони.

З правової точки зору, домашнє насильство є протиправне діяння, фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [1].

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству, відома як Стамбульська конвенція, спрямована на запобігання і подолання цього явища [2].

Вона також передбачає міжнародний механізм моніторингу, щоб оцінювати виконання її положень на національному рівні. Конвенція гарантує свободу жінок від усіх форм насильства, включаючи психологічне. Зокрема, одним із завдань Конвенції є захист усіх постраждалих від насильства щодо жінок та домашнього насильства, а також надання їм необхідної підтримки.

Стаття 23 Конвенції передбачає, що «сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для того, щоб умисну поведінку, яка спричиняє серйозне порушення психічної цілісності через примус або погрози, було криміналізовано». Таким чином, відповідно до міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна, закладено правові основи для криміналізації а) сімейного (домашнього) насильства та б) психологічного насильства у формі погроз та примусу. Україна підписала Стамбульську конвенцію 7 листопада 2011 року та ратифікувала її 20 червня 2022 року та набрала чинності для України 1 листопада 2022 року. Відповідно до неї поняття «домашнє насильство» означає всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні [2].

Законодавство багатьох країн класифікує домашнє насильство як кримінальний злочин, який може включати побої, погрози, сексуальне насильство, примус до сексуальних дій, економічний контроль і зловживання. А в Україні за вчинення домашнього насильства ще передбачена адміністративна відповідальність. Це явище також підриває соціальний порядок, ізолює постраждалу особу та має негативні наслідки для здоров'я і добробуту суспільства в цілому.

Ми вважаємо, що зміна сучасної правової ідеології щодо запобігання та протидії домашньому насильству має ґрунтуватися на комплексному та взаємодоповнюючому аналізі цієї проблеми. Неможливо викоринити соціальні негативні явища, що формувалися протягом століть, лише через заборонені правові норми. Сучасний науковий підхід до вивчення домашнього насильства передбачає аналіз юридичних аспектів, соціально-психологічних факторів, які сприяють його виникненню та ескалації. Дослідження повинні охоплювати динаміку владних відносин у сім'ї, гендерні стереотипи, соціальну ізоляцію та вплив зовнішніх чинників, таких як економічна нестабільність і війна, на насильницьку поведінку. Відповідно, для вирішення проблеми необхідно приділяти увагу соціальним чинникам.

Антикризові заходи – це надання негайної допомоги постраждалим та запобігання ескалації насильства в кризових ситуаціях і включають широкий спектр дій, які гарантують безпеку, правових захист та психологічну підтримку для постраждалих від насильства. Для реагування щодо домашнього насильства дуже вагомим є фактор

часу. Запобігання та протидія насильницьких дій підтримка та допомога має бути негайною. Це є первинна проблема запобігання насильству в умовах військових дій. Важливим елементом антикризових заходів є створення та підтримка кризових центрів і гарячих ліній, які працюють цілодобово. Такі центри забезпечують жертвам доступ до безпечного притулку, де вони можуть отримати тимчасове житло, юридичну та психологічну допомогу, проте, доступ до них обмежено.

Досліджуючи статистичні дані щодо домашнього насильства під час війни, спостерігаємо негативну динаміку зросту. Наведемо деякі дані у зрізі 2023–2024 для порівняння. Впродовж восьми місяців 2023 року правоохоронці зареєстрували понад 192 тисячі заяв щодо домашнього насильства. За весь 2022 рік до поліції надійшло 244 тисячі відповідних заяв. Посилаючись на статтю віце-президентки ГО «Ла Страда-Україна», докторки філософії в галузі права, адвокатки Марини Легенської та директорки департаменту Національних гарячих ліній та соціальної допомоги цієї громадської організації Альони Кривуляк випадки вчинення домашнього насильства під час воєнного стану було заявлено великою кількістю населення, а саме: Київська область – майже 15%, Дніпропетровська область – приблизно 15%, м. Київ – 10%, Івано-Франківська область – кількість звернень зросла втричі (10%), Львівська область – 15%, Закарпаття – 5%, Одеська область – до 10%, Харківська область – 6%.

Проте кількість звернень порівняно з минулими роками зменшилась, це пов'язано з латентністю його вчинення, а також окупацією певних регіонів України, що не може не пригнічувати, бо такий вид порушення прав не повинен замовчуватись навіть під час воєнного стану, адже жертвам набагато складніше вийти з такої стресової ситуації, залишившись на одинці з кривдником, та захищати власні права [3].

За даними Офісу Генпрокурора, за перших 5 місяців 2024 року було зареєстровано 1 521 кримінальних проваджень за ст. ККУ 126-1 «Домашнє насильство», що на 36% більше, ніж за аналогічний період минулого року. Тоді було зареєстровано 1 121 провадження. До порівняння, у 2021 році за цей час було відкрито 1343 такі справи. Проте статистика різко збільшується, станом на жовтень поточного року кількість випадків домашнього насильства в Україні за рік зросла на 80% [4].

Статистика реєстру судових рішень взагалі вражає. За період від 01.01.2024 до 05.11.2024 в судах України зареєстровано 108907 постанов лише у справах про адміністративні правопорушення. Якщо, брати статистичні дані в цілому за вчинення домашнього насильства, а саме кримінальні, адміністративні справи то цифра цих правопорушень перевищує 112 тисяч [5].

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні інформує, що у період із 24 лютого 2022 року до 31 серпня 2024 року Місія задокументувала 376 випадків СНПК, що стосувалися 262 чоловіків, 102 жінок, 10 дівчат і 2 хлопчиків. Ця форма гендерно зумовленого насильства охоплює осіб усіх гендерів, причому більше половини задокументованих випадків стосуються чоловіків.

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, є порушенням міжнародного права прав людини, гуманітарного та кримінального права. Запобігання такого роду насильству та притягнення винних до відповідальності – спільна відповідальність, що ґрунтується на зобов'язаннях держав у сфері прав людини [6].

Правові гарантії запобігання та протидії домашньому насильству повинні включати комплексні програми, що враховують різні фактори для вирішення кризових ситуацій та привернути увагу суспільства та держави до пов'язаних із цим проблем. Однак цього недостатньо. Ми вважаємо, що необхідно погляд на перспективу. Законодавці та юристи-практики мають усвідомлювати, що завершення війни не усуне проблему. Навпаки, спричинить ще більшу загрозу для суспільства.

Для ефективної протидії домашньому насильству під час війни необхідно впровадити комплекс правових заходів, які забезпечуватимуть захист жертв і підвищуватимуть відповідальність за насильницькі дії. Зазначимо, кілька ключових заходів, які є важливими на сучасному етапі розвитку політико-правової воєнної ситуації.

По-перше, необхідно оновити спеціальне правове регулювання, яке відповідатиме умовам війни. Законодавчі ініціативи та підзаконні акти мають враховувати особливості воєнного часу, забезпечуючи оперативне надання термінових заборонних приписів щодо кривдників і спрощені процедури звернення по допомогу. Важливим кроком у цьому напрямку може бути запровадження можливості дистанційного отримання приписів через онлайн-платформи або мобільні додатки.

Хоча, згідно з чинним законодавством, після звернення постраждалих від домашнього насильства правоохоронні органи можуть приймати рішення про застосування різних запобіжних заходів щодо правопорушника на місці події. Більшість людей зазначають, що за результатами їх звернення було проведено профілактичну бесіду з кривдником і складено адміністративний протокол щодо порушення. Ці заходи найчастіше застосовувалися у випадках фізичного та емоційного насильства в сім'ї. Лише невелика кількість звернень постраждалих завершилося винесенням офіційного попередження порушнику, тоді як про затримання кривдників, складання захисних приписів або відкриття кримінальних проваджень (у випадках фізичного насильства з нанесенням тілесних ушкоджень) майже нічого не зазначено.

Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 25 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» «Працівники уповноваженого підрозділу органів Національної поліції України можуть у встановленому законом порядку застосовувати поліцейські заходи примусу для виселення з житлового приміщення кривдника, якщо терміновий заборонний припис передбачає зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, а кривдник відмовляється добровільно його залишити» [1].

По-друге, внутрішньо переміщені особи (ВПО) є особливо вразливими до домашнього насильства через втрату дому, соціальних зв'язків та стабільного доступу до ресурсів. Через це може виникнути залежність від алкоголю і заборонених речовин, а це, як відомо, є однією з найвагоміших причин вчинення домашнього насильства.

Алкоголізм значно загострює психологічні чинники, які сприяють домашньому насильству, і є суттєвим фактором його поширення, оскільки сильно впливає на поведінку та психоемоційний стан людини. Під впливом алкоголю люди часто втрачають самоконтроль, стають агресивнішими і більш схильними до насильства, що особливо небезпечно в сімейному середовищі, де стосунки будуються на близькості та емоційній залежності.

Алкоголізм сприяє домашньому насильству, оскільки знижує здатність людини об'єктивно оцінювати ситуацію і правильно реагувати на конфлікти. У стані алкогольного сп'яніння люди схильні перебільшувати значення незначних непорозумінь і можуть проявляти невинуватну агресію, що веде до загострення конфліктів, які зазвичай можна було б вирішити мирно. Це підтверджує А. Савченко, який зазначає, що «злочини, вчинені під впливом алкоголю чи наркотиків, мають імпульсивний характер і часто є безглуздими, невинуватними зовнішніми обставинами» [7, с. 62–63].

Домашнє насильство під час алкогольного сп'яніння може здійснюватися особами обох статей: жінки також можуть ставати кривдниками. «Агресивні дії проти життя та здоров'я часто вчиняють жінки у стані алкогольного сп'яніння, а їхніми жертвами,

як правило, є люди з близького соціального кола (родичі, друзі тощо), де найчастіше потерпілими є чоловіки» [8, с. 145].

Дослідження показують, що від 25 до 50%, а іноді навіть до 70% осіб, які вчиняють домашнє насильство, вживають алкоголь під час таких інцидентів [9].

Тому, для ефективного захисту цієї категорії населення законодавство повинно передбачати спеціальні механізми доступу до правової допомоги, які не залежати-муть від їхнього місця проживання. Це можуть бути мобільні юридичні бригади або гарячі лінії, що надають безкоштовні консультації, а також спрощені процедури тимчасової реєстрації для доступу до правової допомоги в нових місцях проживання.

Соціальні послуги та кризові центри також повинні бути доступними для ВПО без територіальних обмежень. Важливо, щоб система соціальної підтримки була адаптована до потреб переміщених осіб, зокрема через створення спеціалізованих центрів, які надаватимуть не тільки психологічну та медичну допомогу, а й тимчасове житло для тих, хто став жертвою насильства. Забезпечення швидкого доступу до таких послуг, а також інформування ВПО про їхні права та доступні ресурси є критично важливими для запобігання та реагування на випадки домашнього насильства серед них.

По-третє, важливо активізувати моніторинг і звітність. На нашу думку, необхідно впровадити обов'язковий моніторинг ситуації з домашнім насильством під час війни та регулярну звітність щодо вжитих заходів. Така діяльність сприятиме виявленню прогалин у законодавстві та оперативному їх усуненню, як сталося з Кодексом України про адміністративні правопорушення, у якому заборонили закриття справ про домашнє насильство, збільшили терміни відповідальності та запровадили адміністративну відповідальність за сексуальні домагання.

Висновок. Доведено, що для ефективної протидії домашньому насильству в умовах війни та після її завершення необхідний комплексний підхід. Військові конфлікти збільшують вразливість постраждалих від насильства, обмежуючи доступ до допомоги через нестачу ресурсів, відсутність координації між службами та дефіцит кваліфікованих фахівців. Крім антикризових заходів для швидкого реагування, потрібно зосередитись на довгострокових правових та соціальних рішеннях для забезпечення надійного захисту жертв у повоєнний період. Історія показує, що проблеми домашнього насильства можуть загострюватися після завершення кризових ситуацій, тож держава та суспільство повинні постійно приділяти увагу цьому питанню.

Статистика звернень до правоохоронних органів не завжди дозволяє повноцінно оцінити ефективність протидії домашньому насильству, виявити проблеми співпраці чи визначити рівень задоволення громадян результатами. Для подолання цих проблем необхідно змінювати соціальні норми, підвищувати обізнаність про насильство і забезпечувати ефективну підтримку постраждалих. Сьогодні, в умовах війни, важливо впроваджувати комплексний підхід, що охоплює оновлення правового регулювання, спеціальний захист для внутрішньо переміщених осіб, а також посилення моніторингу і звітності. Термінові заборонні приписи допомагають постраждалим швидше отримати правовий захист, знижуючи ризик подальшого насильства навіть у складних умовах. Спеціальні механізми підтримки для внутрішньо переміщених осіб та адаптація соціальних послуг є надзвичайно важливими для їхньої безпеки і доступу до допомоги. Регулярний моніторинг та звітність щодо вжитих заходів сприятимуть вчасному виявленню проблем та вдосконаленню стратегій боротьби з насильством.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII. (із змінами станом на 31.12.2023) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 09.11.2024)
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 09.11.2024)
3. Губін С. Війна не скасовує потребу протидіяти домашньому насильству. *Ла Страда – Україна*. URL : <https://la-strada.org.ua/articles/vijna-ne-skasovuye-potrebu-protydiaty-domashnomu-nasylstvu.html> (дата звернення: 09.11.2024)
4. В Україні за рік кількість зареєстрованих випадків домашнього насильства зросла на 80% – ОГП. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3912612-v-ukraini-za-rik-kilkist-zareestrovanih-vipadkiv-domasnogo-nasilstva-zroslo-na-80-ogp.html> (09.11.2024)
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 10.11.2024)
6. В Україні постраждалі розповідають про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/In-Ukraine-survivors-speak-out-about-conflict-related-sexual-violence> (дата звернення: 26.11.2024)
7. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину. К.: Атіка, 2002. 144 с.
8. Радзевілова О.В. Психосоціальні особливості жінок, які вчинили насильницькі злочини у стані алкогольного сп'яніння: Психологічний часопис. 2017. № 5. С. 139–149.
9. Jewkes R., Fulu E., Roselli T., Garcia-Moreno C. Prevalence and risk factors for non-partner rape perpetration: findings from the UN Multi-country Cross-sectional Study on Men and Violence in Asia and the Pacific. *BMC Public Health*. 2013. Vol. 13, Art. 1112. URL: <https://bmcpublikealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2458-13-1112> (дата звернення 15.11.2024)